

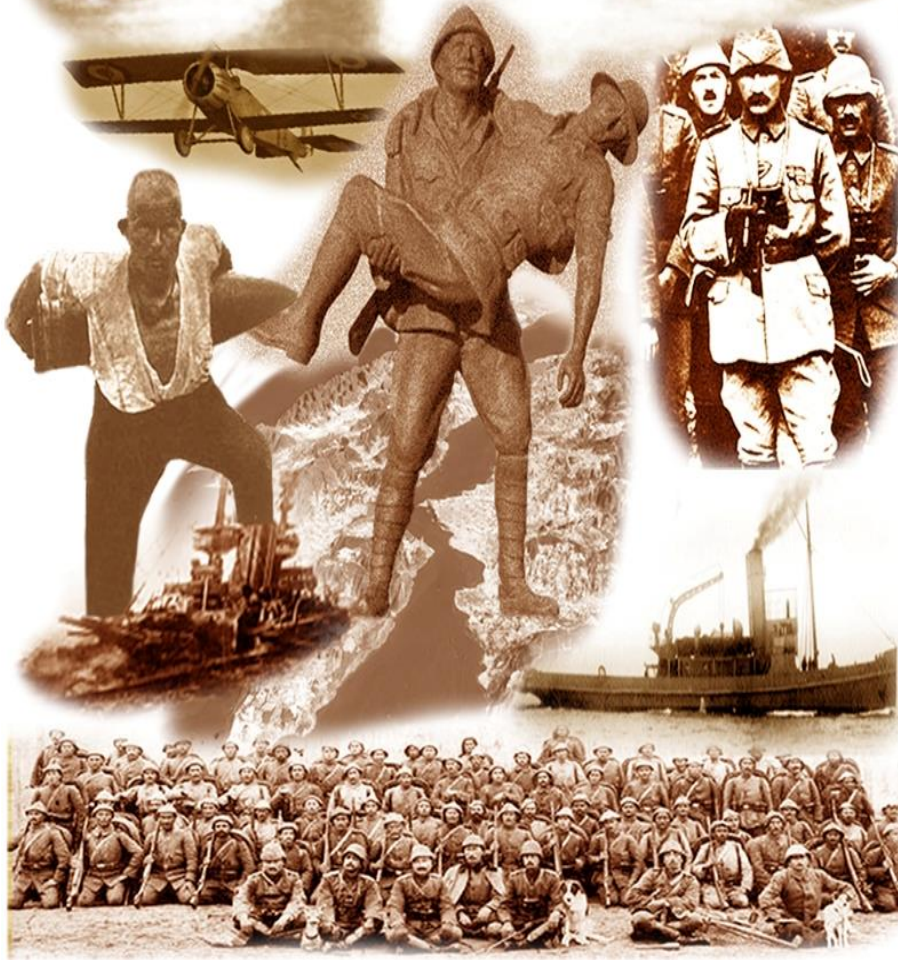
HARP AKADEMİLERİ STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

100'ÜNCÜ YILINDA ÇANAKKALE ZAFERİ SEMPOZYUMU

27-29 NİSAN 2015

100'ÜNCÜ YILINDA ÇANAKKALE ZAFERİ SEMPOZYUMU

(28-29 NİSAN 2015)

13. Nisan 2015

Ankara Üniversitesi Rektörlüğü
Ankara

Konu: Yrd.Doç.Dr.Necdet AYSAL'ın Sempozyuma Daveti

1. Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürlüğü tarafından Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılını anma faaliyetleri kapsamında 28-29 Nisan 2015 tarihlerinde "100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi" konulu bir sempozyum düzenlenecektir.

2. Sempozyum Bilim Kurulunca üniversitenizin öğretim üyelerinden Yrd.Doç.Dr.Necdet AYSAL'ın "Çanakkale Muharebeleri'nde Sağlık Hizmetleri ve Osmanlı Hilâ-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri" başlıklı bildirisi sunuma layık görülerek programa alınmıştır.

3. Yrd.Doç.Dr.Necdet AYSAL'ın seyahat, iâşe ve konaklama ihtiyaçları Organizasyon Komitesi tarafından karşılanacaktır. Planlanmış seyahat bilgileri ise aşağıda sunulmuştur:

- 26 Nisan 2015 – İstanbul'a Geliş
- 27 Nisan 2015 – Kültür Gezisi
- 28 Nisan 2015 – Sempozyumun 1'inci Günü
- 29 Nisan 2015 – Sempozyumun 2'nci Günü
- 30 Nisan 2015 – Dönüş

Arz/rica ederim.

Zekeriya TÜRKMEN
Dr. Öğretmen Albay
SAREN Müdürü

SEMPOZYUM KURULLARI

Düzenleme Kurulu

Dr.Öğ.Alb.Zekeriya TÜRKMEN, Ens.Md.
Topçu Alb.Atahan Birol KARTAL, SSA ABD Bşk.
Dr.Per.Yb.Mustafa ŞAHİN, Pl.Prg.Ş.Md.
P.Kd.Bnb.Özgür KÖRPE, SSA ABD Öğt.Gör.
Tnk.Bnb.Serkan ER, SSA ABD Öğt.Gör.
J.Kd.Yzb.Hakan ŞAHİN, SSA ABD Arş.Gör.

Bilim Kurulu

Prof.Dr.A.Mete TUNÇOKU
Prof.Dr.Esra HATİPOĞLU
Prof.Dr.Mesut Hakkı CAŞIN
Doç.Dr.Gültekin YILDIZ
Yrd.Doç.Dr.Burhan SAYILIR

Prof.Dr.Ali Fuat ÖRENÇ
Prof.Dr.İlber ORTAYLI
Doç.Dr.Bülent BAKAR
Doç.Dr.Hikmet KIRIK

Prof.Dr.Emre BAĞCE
Prof.Dr.Mahir AYDIN
Doç.Dr.Fuat AKSU
Doç.Dr.Ömer ÇAKIR

Genel Koordinatör

Tnk.Bnb.Serkan ER

İletişim:

Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, 34334, Yenilevent/İstanbul
Telefon : (0212) 398 01 00 (Pbx)
Belgegeçer : (0212) 398 01 41
E-posta : canakkalesavasi@harpak.edu.tr
Detaylı Bilgi : www.harpak.edu.tr/canakkalesavasi

SEMPOZYUM PROGRAMI

26 Nisan 2015 Pazar

- Katılış

27 Nisan 2015 Pazartesi

09.30 **Şehir Turu**
Deniz Müzesi ve Harbiye Askerî Müze Ziyareti

28 Nisan 2015 Salı

- 09.00 **Saygı Duruşu ve İstiklal Marşı**
- 09.05 **Sempozyum Açış Konuşması**
Dr.Öğ.Alb.Zekeriya TÜRKMEN, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürü
- 09.15 **Harp Akademileri Komutanı'nın Konuşması**
Org.Abdullah RECEP, Harp Akademileri Komutanı
- 09.30 **"1915'ten 2015'e 100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi"**
Prof.Dr.A. Mete TUNÇOKU
- 09.45 **Çanakkale Zaferi Konulu Belgesel**
- 10.00 **"Çanakkale Muharebeleri'ne Uzanan Süreçte Osmanlı Devleti"**
Prof.Dr.İlber ORTAYLI

SEMPOZYUM PROGRAMI

28 Nisan 2015 Salı

BİRİNCİ OTURUM Çanakkale Savaşı'na Stratejik Bakış

10.25 Oturum Başkanı Tarafından Konuşmacıların Takdimi

	Oturum Başkanı	Prof.Dr.A. Mete TUNÇOKU
10.30-10.50	Doç.Dr.Ahmet OĞUZ	Osmanlı İmparatorluğu'nda Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın Savunması İçin Yapılan İstihkamlar (1815-1915)
10.50-11.10	Doç.Dr.Namık MUSALI	Rus Belgelerine Göre Çarlık Rusya'sının Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı İşgal Planları
11.10-11.30		Fotoğraf Çekimi ve Ara
11.30-11.50	Doç.Dr.Mücahit ÖZÇELİK	Türk Basınına Göre Çanakkale Cephesi Öncesinde Yaşananlar
11.50-12.10	Dr.Per.Yb.Mustafa ŞAHİN	Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusunun Personel (İnsan Kaynakları) Yönetimi Faaliyetleri
12.10-12.30	Tartışma	
12.30-12.40	Anı Objelerinin Verilmesi	
12.40-14.00	Öğle Yemeği	

SEMPOZYUM PROGRAMI

28 Nisan 2015 Salı

İKİNCİ OTURUM Çanakkale Savaşı'nda Muharebeler (Kara, Deniz, Hava)

14.00 Oturum Başkanı Tarafından Konuşmacıların Takdimi

Oturum Başkanı	(E.)Ora.Metin ATAÇ
14.05-14.25	Dr.P.Kd.Alb.Ayhan CANKUT Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi
14.25-14.45	Yrd.Doç.Dr.Figen ATABEY Belgelerle 18 Mart 1915
14.45-15.05	Yrd.Doç.Dr.Yılmaz TEZCAN 06-10 Ağustos 1915 Anafartalar Muharebeleri'nin Kazanılmasında Anafartalar Grup Komutanı Kur.Alb.Mustafa Kemal'in Ayak İzleri ve Komutanlık Sanatı
15.05-15.30	Ara
15.30-15.50	Hv.Öğ.Bnb.Ceylin YILDIRIM Birinci Dünya Harbi Ekseninde Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Gücünün Değerlendirilmesi
15.50-16.10	Hv.Öğ.Alb.A.Ali KOYUNOĞLU Çanakkale Savaşları'nın Lojistik Faaliyeti
16.10-16.30	Yrd.Doç.Dr.Necdet AYSAL Çanakkale Muharebeleri'nde Sağlık Hizmetleri ve Osmanlı Hilâ-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri
16.30-16.50	Tartışma
16.50-17.00	Anı Objelerinin Verilmesi

17.00-17.30 Ara

17.30-19.00 **"Halk Oyunları ile Çanakkale Zaferi" Konulu Gösteri**
Kuleli Askeri Lisesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrencileri

19.30 Akşam Yemeği / Harp Akademileri Komutanlığı Sosyal Tesisleri

SEMPOZYUM PROGRAMI

29 Nisan 2015 Çarşamba

ÜÇÜNCÜ OTURUM Hatırat ve Edebiyatta Çanakkale Savaşı

09.05 Oturum Başkanı Tarafından Konuşmacıların Takdimi

	Oturum Başkanı	Prof.Dr.Sema UĞURCAN
09.10-09.30	Yrd.Doç.Dr.Burhan SAYILIR	Mahmut Sabri Bey ve Seddülbahir Savunmasının İlk Üç Günü
09.30-09.50	Yrd.Doç.Dr.Lokman ERDEMİR	Mehmet Halit Bayrı'nın Hatıratından (Cephe Arkadaşı) 16. Piyade Tümeninin Çanakkale Cephesi'ndeki Harekâtı
09.50-10.20	Doç.Dr.Mehmet Bülent ULUDAĞ	Fransız Kruvazörü Suffren'deki Askerlerin Gözünden Çanakkale Savaşı
10.20-10.40		Ara
10.40-11.00	Doç.Dr.Ömer ÇAKIR	Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Hikâyeleri
11.00-11.20	Yrd.Doç.Dr.Mustafa ARIKAN	Çanakkale'de Şehadet ve Şiire Yansıyan Duygular
11.20-11.40	Yrd.Doç.Dr.Siddik ÇALIK	Çanakkale Muharebeleri'nde Propaganda
11.40-12.00	Tartışma	
12.00-12.10	Anı Objelerinin Verilmesi	
12.10-13.30	Öğle Yemeği	

SEMPOZYUM PROGRAMI

29 Nisan 2015 Çarşamba

DÖRDÜNCÜ OTURUM Çanakkale Savaşı Sonrası Gelişmeler ve Etkileri

13.30 Oturum Başkanı Tarafından Konuşmacıların Takdimi

	Oturum Başkanı	Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU
13.35-13.55	Doç.Dr.Mustafa SELÇUK	Çanakkale Muharebeleri'nin Osmanlı Eğitimine Etkileri
13.55-14.15	Sn.Hümmet KANAL	Osmanlı Belgelerine Göre Çanakkale Muharebeleri'nin Harp-Harekât Hukuku Açısından İncelenmesi
14.15-14.35	Prof.Dr.Mesut Hakkı CAŞIN	1'inci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Muharebeleri'nin Uluslararası Güç Politikalarına Etkileri
14.35-15.00		Ara
15.00-15.20	(E.)Tuğg.Mustafa Kemal TUTKUN	Dünya Siyasetinde Çanakkale 1915 Ruhu
15.20-15.40	Yrd.Doç.Dr.Gülşah ESER	Mustafa Kemal'in Ardından Türk ve İngiliz Basında Çanakkale Zaferi Üzerine Değerlendirmeler (Cumhuriyet ve The Times Gazeteleri)
15.40-16.00	Tartışma	

16.00-16.10 Anı Objelerinin Verilmesi.

16.10-16.30 **Sempozyum Değerlendirme ve Kapanış Konuşması**
Prof.Dr.Mahir AYDIN

KATILIMCI LİSTESİ

Orgeneral Abdullah RECEP

Harp Akademileri Komutanı

Tümgeneral Gökürk GÖKBAYRAK

Kurmay Başkanı

Sıra Nu.	Adı SOYADI	İletişim
1	Dr.Öğ.Alb.Zekeriya TÜRKMEN	zturkmen@harpak.edu.tr
2	Topçu Alb.Atahan Birol KARTAL	akartal@harpak.edu.tr
3	Dr.Per.Bnb.Mustafa ŞAHİN	msahin3@harpak.edu.tr
4	P.Bnb.Özgür KÖRPE	ozgurkorpe@gmail.com
5	Tnk.Bnb.Serkan ER	serkaner2001@yahoo.com.tr
6	J.Yzb.Hakan ŞAHİN	hsahin@harpak.edu.tr
7	Prof.Dr.A.Mete TUNÇOKU	metetuncoku@gmail.com
8	Prof.Dr.İlber ORTAYLI	iorayli@gsu.edu.tr
9	(E.)Ora.Metin ATAÇ	muzaffer329@gmail.com
10	Prof.Dr.Sema UĞURCAN	sugurcan@marmara.edu.tr
11	Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU	sbeyoglu@marmara.edu.tr
12	Prof.Dr.Mahir AYDIN	mahiraydin2023@gmail.com
13	Doç.Dr.Ahmet OĞUZ	ahmetoguz@nevsehir.edu.tr
14	Doç.Dr.Namıq MUSALI	namiq.musali@gmail.com
15	Doç.Dr.Mücahit ÖZÇELİK	mucahitozcelik@hotmail.com
16	Dr.P.Kd.Alb.Ayhan CANKUT	simsekerdogan2010@gmail.com
17	Yrd.Doç.Dr.Figen ATABEY	f.atabeg@hotmail.com
18	Yrd.Doç.Dr.Yılmaz TEZCAN	y.tezcan5@gmail.com
19	Hv.Öğ.Bnb.CeylinYILDIRIM	C.YILDIRIM@hvkk.tsk.tr
20	Hv.Öğ.Alb.A.Ali KOYUNOĞLU	alikoynoglu@mynet.com
21	Yrd.Doç.Dr.Necdet AYSAL	Necdet.Aysal@ankara.edu.tr
22	Yrd.Doç.Dr.Burhan SAYILIR	burhansayilir@yahoo.com
23	Yrd.Doç.Dr.Lokman ERDEMİR	lokmanerdemir@hotmail.com
24	Doç.Dr.Mehmet Bülent ULUDAĞ	mehmetbulentuludag@gmail.com
25	Doç.Dr.Ömer ÇAKIR	ocakir2000@gmail.com
26	Yrd.Doç.Dr.Mustafa ARIKAN	marikan@selcuk.edu.tr
27	Yrd.Doç.Dr.Siddik ÇALIK	siddikcalik@gmail.com
28	Doç.Dr.Mustafa SELÇUK	mustafasell@gmail.com
29	Sn.Hümmet KANAL	hkanal51@hotmail.com
30	Prof.Dr.Mesut Hakkı CAŞIN	mesutcasin@hotmail.com
31	(E.)Tuğg.Mustafa Kemal TUTKUN	mktutkun@gmail.com
32	Yrd.Doç.Dr.Gülşah ESER	gulsaheser@harran.edu.tr

**ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NDE SAĞLIK
HİZMETLERİ VE OSMANLI HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN
FAALİYETLERİ**

*Necdet AYSAL**

ÖZET

19 Şubat 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında dünya savaşının en kanlı deniz ve kara muharebeleri Çanakkale cephelerinde gerçekleşmiştir. Muharebelerin başlamasıyla birlikte sağlık hizmetlerinde fiziki yapının hazırlanması ve iyileştirilmesinin yanı sıra buralarda hizmet sunacak sağlık personelinin temini ve yetiştirilmesi konularında zaman zaman güçlüklerle karşılaşmıştır. Bunların dışında askerlerin barınma koşullarının da iyi olmadığı, pek çok tabyada su tulumbalarının bulunmaması nedeniyle su sıkıntısının çekildiği ve yeterli temizliğin yapılamadığı görülmektedir. Dolayısıyla bölgede sıkça rastlanan kolera, tifo, lekeli humma, bit salgını ve çiçek hastalıkları, insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Sağlık hizmetlerinde yaşanan bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için o günün koşullarında eldeki imkânlar ölçüsünde bir takım önlemler alınmıştır. Kuşkusuz bu konuda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri son derece önemlidir. Kuruluş amacı savaş ve barış zamanlarında felâkete uğramış insanlara yardım etmek olan bu cemiyet, cephe gerisinde yaralı ve hasta nakilleri için sağlık birimleri oluşturmuş ve bunların hızlı bir şekilde hastanelere sevkini gerçekleştirmiştir. Savaş sırasında bütün cephelerde ve cepheye yakın yerlerde Hilâl-i Ahmer, hastaneler ve nekahethaneler açmış ve hastanelerde istihdam edilmek üzere hastabakıcıların temini ve yetiştirilmesine önem vermiştir. Bunların dışında mevcut hastane kapasitelerinin artırılması, cephede sağlığı olumsuz yönde etkileyen hastalıklarla mücadele, yurt dışından sağlık ve ilaç malzemelerinin temin edilmesi, savaşan askerler için yurtdışı ve içinde yardım gecelerinin düzenlenmesi, aşhane ve çayhanelerin açılması gibi çok değişik alanlarda yardım faaliyetlerine öncülük etmiştir. Sağlık kurumları ve seyyar sağlık hizmetleriyle hasta ve yaralılara zamanında müdahale ederek askeri kayıpların azalmasına katkıda bulunan cemiyetin, merkezi hükümetin sağlık alanındaki yükünü de hafiflettiği söylenebilir.

Bu çalışmada Kızılay Arşivi başta olmak üzere Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve ATASE Başkanlığı Arşiv belgeleri çerçevesinde Çanakkale Muharebeleri'nin sosyal boyutu ele alınarak, sağlık hizmetleri ve yardımlar irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı, Sağlık Hizmetleri, Aşhaneler, Osmanlı İmparatorluğu.

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, aysal@ankara.edu.tr

MEDICAL SERVICES DURING THE WARFARE OF ÇANAKKALE AND THE ACTIVITIES OF THE KIZILAY SOCIETY

ABSTRACT

The Çanakkale warfare which happened in between 19th February 1915 and 9th January 1916 was the bloodiest part of the World War I. Not only it was hard to meet with the needs of medical supplies but also the medics were hardly recruited because of the lack of possibilities. In addition to this, many squads were in bad situation due to lack of water. Accordingly, the people had suffered from typhoid fever, cholera, typhus, louse outbreak and variola.

In order to avoid these problems, possible precautions were taken during the warfare. The importance of the society of Kızılay is definite about this topic. Aim of the society was to aid the wounded and transfer them to nearest hospital. The society had set up Kızılay Hospitals in every frontline and gave importance to recruit and provide nurses. Additionally, it was initiator of extending the hospitals, exporting medical supplies, encountering diseases, establishing mess halls and internment camps.

The society of Kızılay managed to cure the wounded and the sick and prevented deaths to increase. In this context, it can be said that the society had helped government. In this study, with the guidance of the Kızılay archives, Prime Ministry Republic archives, TITE archives and ATASE archives, medical services in the Warfare of Çanakkale will be explicated.

Key Words: Battle of Gallipoli, The Society of Kızılay, World War I, Medical Services, Mess Halls, The Ottoman Empire.

GİRİŞ

1. Savaşa Giden Süreç ve Osmanlı Devleti

19. yüzyılda etkili olan siyasal, sosyal ve ekonomik dengeleri alt üst eden Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi ve bunun sonucu yaygınlaşan sömürgecilik gibi gelişmeler,¹ Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki ekonomik rekabeti şiddetlendirmiş ve var olan siyasal bunalımlar bloklaşmayı beraberinde getirmiştir.² Bu gergin ortamda, 28 Haziran

¹ A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 5-19.

² 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında *Üçlü İttifak* (Bağlaşma Devletleri) kurulmuş, sonraki yıllarda ise buna karşı olarak İngiltere, Fransa ve Rusya

1914'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand ve karısının Saraybosna'da öldürülmesi, bardağı taşıran son damla olmuş ve savaşa giden süreç hızlanmıştır. 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş açmıştır. Çatışmanın hemen ilk günlerinde, Rusya, Sırbistan'ın yanında yer alırken, Almanya, Avusturya-Macaristan'ı desteklemiştir. Bu arada Almanya'nın, Fransa ve Belçika'ya da savaş açması üzerine, İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etmiş ve Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu arada Japonya'nın, Almanya'ya karşı savaşa girmesiyle, çatışmalar Avrupa'nın dışına sıçramıştır.³

Savaşın başladığı sırada, İttihat ve Terakki yönetiminde bulunan Osmanlı Devleti'nin en yakın olduğu ülke Almanya idi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Almanya'ya siyasi ve ekonomik açıdan yaklaşılmasının en önemli nedeni, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni dışlamış olmaları ve Rusya karşısında yalnız bırakmalarındır. Savaşın hemen öncesinde, İngiltere ve Fransa'ya götürülen ittifak önerilerinin de reddedilmesi üzerine Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak anlaşması imzalayarak tarafını tam olarak belirlemiştir.⁴ 11 Kasım 1914'te İtilaf devletlerine resmen savaş ilan eden Osmanlı Devleti, aynı anda birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır.⁵

Osmanlı Devleti'nin başlayan bu küresel savaşta en başarılı olduğu cephe şüphesiz Çanakkale Cephesi'dir. Bir yıl kadar önce, küçük Balkan devletleri karşısında tutunamayan ordu, 19 Şubat 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında, denizde dünyanın en modern ve en güçlü silahlarıyla donatılmış

arasında *Üçlü İtilaf* (Anlaşma Devletleri) oluşturulmuştur. Bkz., Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, Ankara, 2000, s. 19-26.

³ *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin F. Ertan), 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s. 62.

⁴ Veli Yılmaz, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset Matbaası, İstanbul, 1993, s. 57-59.

⁵ Osmanlı Ordusu ilk çatışmaya Ruslarla Kafkas Cephesinde girmiştir. 8 Kasım'da başlayan harekât, 22 Aralık-6 Ocak 1915 tarihlerinde Enver Paşa'nın komutasında gerçekleşen Sarıkamış yönüne doğru bir kuşatma taarruzu ile devam etmiş, ancak bu taarruz esnasında Allahüekber Dağları yöresinde soğuk ve açlığın da etkisi ile bir bozgun yaşanmış ve ordunun dörtte üçü yitirilmiştir. Bkz., Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 74; Mahmut Boğuşoğlu, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 60-68.

büyük zırhlı armadalarının cehennemi bombardımanları altında, karada ise karşılıklı 25-30 metreyi geçmeyen siperlerde, boğaz boğaza, göğüs göğüse yapılan mücadelelerde İtilaf güçlerine büyük kayıplar verdirmiştir.⁶

2. Savaş Öncesi Sağlık Hizmetlerinin Planlanması

İtilaf devletlerine karşı donanım, insan kaynağı açısından orantısız ve yetersiz bir halde gerçekleşen Çanakkale Savaşları, ekonomik ve sosyal sonuçları itibarıyla tam bir çözülüşü de beraberinde getirmiştir.

2 Ağustos 1914'te Almanlarla imzalanan gizli ittifak antlaşması çerçevesinde genel seferberliğini ilan eden Osmanlı Devleti,⁷ askerî hazırlıklarına hız vererek birliklerin lojistik ikmali için gerekli tedbirleri de almaya başlamıştır. Bu bağlamda seferberliğin ilk günlerinde 5 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezareti'nin yayınladığı talimatta; İstanbul'da toplam 10.000 hasta kapasiteli hastanelerin açılması planlanmakta, bu hastanelerin 7.000 yataklık kapasitenin ordu ve 3.000 yataklık kapasitenin ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından açılması istenmektedir.⁸ Yaralı ve hastaların sevinde ise sevkîyat iskeleleri olarak Ayastefanos, Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale'nin kullanılmasına karar verilmiştir. Cephelerden gelecek yaralıların önce İstanbul'da Gülhane'ye ve buradan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından arabalar ile diğer hastanelere sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Yaralıların cepheden hastanelere sevkleri için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne iki adet vapur tahsis edilmesi planlanmıştır.⁹

⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt V, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s. 31-47.

⁷ Dönemin gazetelerinde seferberlik şöyle duyurulmuştur: “*Berri ve bahri kuvva-yı askeriyemizin kısmen hâl-i seferberiyeye vaz'ı hususuna irâde-i seniyye sâdir olmuştur.*” Bkz., *İkdam*, 21 Temmuz 1330 [3 Ağustos 1914], s.1; “Memleketimizde Seferberlik ilânı: Dünkü tezahürat memleketimiz bî-terafîlığını muhafaza edecektir.” Ayrıntılı bilgi için bkz., *Tasvîr-i Efkâr*, 21 Temmuz 1330 [3 Ağustos 1914], s. 1-3.

⁸ Lokman Erdemir, “Çanakkale Savaşı Sırasında İstanbul Hastanelerinde İlk Sağlık Hizmetleri ve Şehitlerin Defni”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, Yıl 17/1, 51-73, s. 51.

⁹ Lokman Erdemir, “Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, Sayı 15, 91-111, s. 93; *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi*, Kls. 3586, Dos. 22, Fih. 01.

Çanakkale Muharebeleri öncesi cephelere yakın farklı noktalarda, “*tahaffuzhane*” denilen toplanma merkezleri kurulmuştur. Bu merkezlerde cephelere gönderilecek askerlerin askeri eğitimlerinin yanı sıra, sağlık kontrolleri, bağışıklık ve bulaşıcı hastalıklara karşı periyodik çiçek, kolera, karahumma ve dizanteri aşıları yapılmıştır.¹⁰ Gerekliğinde aşı uygulamalarının cephelere de devam ettiği, zaman zaman yayınlanan günlük emirlerde de açıkça görülmektedir.¹¹

18 Mart Deniz Zaferi’nden sonra muhtemel bir kara harekâtına karşı 26 Mart 1915’te 5’nci Ordu Komutanlığı kurulmuştur. Genel Karargâhı Gelibolu olan ordunun Sıhhiye Başkanlığı’ndan Yarbay Dr. Mustafa Talat Bey, Alman Islahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr. Mayer ve Sahra Sıhhiye Genel Müfettiş Vekili Alman Titri Bey sorumlu tutulmuştur.¹² Çanakkale bölgesinde sağlık hizmetleri, Sağlık Genel Müfettişi Tabip Albay Süleyman Numan Bey’in başkanlığında 5. Şube Müdürlüğü tarafından yürütülmüş ve komutanlığa bağlı birliklerde birer doktor bulundurulmasına özen gösterilmiştir.¹³ Aynı bölgede konuşlanan 9. Piyade Tümeni’nin emrinde ise, Çanakkale Boğazı’nın her iki yakasındaki geniş muharebe alanında gereken tıbbi müdahaleleri yapacak donanımlı iki seyyar hastane yer almıştır.

Savaşlarda ihtiyaç duyulan sağlık kurumların başında şüphesiz hastaneler gelmektedir. Çanakkale Savaşları’nın başlamasıyla birlikte hastaneler, o günlerin koşulları ve imkânsızlıklarına rağmen binlerce hasta ve yaralı askerin hemen tedavi edilip, yeniden görevlerinin başına dönmesi

¹⁰ *ATASE Arşivi*, BDH, Kls 1887, Dosya 53, Fihrist 5-5, (27 Ağustos 1915).

¹¹ Çiçek, kolera, karahumma ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklara karşı hazırlanan aşı talimatnamesi için bkz., EK-1-2; *TİTE Arşivi*, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19001; *TİTE Arşivi*, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19-9001; Sahra Sıhhiye Dairesi’nden 15 kilo kolera aşısı, 20.000 kişilik çiçek aşısı ile 60 adet tetanos aşısının istendiği ve cepheye ulaştırıldığı görülmektedir. Bkz., *ATASE Arşivi*, BDH 2, Kls. 2208, Dos. 21, Fih. 6-17; Klasör 4351, Dos. 46, Fih. 2/5.

¹² Niyazi İsmet Gözcü, “Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri”, *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, İstanbul, 1938, s. 77; Kemal Özbay, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s. 230.

¹³ Sevgi Hatipoğlu, Sevinç Taştan, Vesile Ünver, “Çanakkale Savaşları’nda Türk ve Anzak Cephelelerinde Sunulan Hasta Bakım Hizmetlerine Bakış”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, Sayı 16, 449-469, s. 450-451.

konusunda üzerlerine düşen görevleri en iyi şekilde yapmak için gayret sarfetmişlerdir.¹⁴

Muharebeler öncesi Çanakkale’de 75-100 yataklı bir revir, Müstahkem Mevki Komutanlığı birlikleri ve 9’ncü Tümen için 250 yataklı bir mevki hastanesi,¹⁵ 350 yataklı Çanakkale Merkez Hastanesi¹⁶, Çanakkale Hastanesi,¹⁷ Çanakkale Askeri Merkez hastanesi,¹⁸ Çanakkale Mecruhin Hastanesi ve Hilâl-i Ahmer Çanakkale Hastanesi bulunmaktadır.¹⁹ Savaşın başlamasıyla birlikte sağlık hizmetleri için alınan önlemler kapsamında 1915 yılı Mart ayına kadar Ezine, Umurbey, Kilitbahir ve Eceabat’ta yeni hastaneler açılmış ve sağlık hizmetleri konusunda bir rahatlama söz konusu olmuştur.²⁰

25 Nisan 1915’te Gelibolu yarımadasında kara muharebelerinin başlamasıyla birlikte ilk hafta verilen toplam zayıat 20.000’i bulmuştur. Bölgede bulunan 5. Ordu’nun Mayıs ayı sonlarında hastanelerdeki toplam yatak kapasitesi ise ancak 5050’ye ulaşabilmiştir.²¹ Bu durum karşısında çok sayıda yaralı asker civar kasabalarda bulunan hastanelere sevk edilmiş fakat hastanelerdeki yatak kapasitelerinin yetersizliği pek çok sıkıntıyı

¹⁴ Cephedeki yaralı ve hastaların tedavilerinin yanı sıra, cephenin kuzeyine doğru Behramlı, Kilitbahir, Eceabat, Bigalı, Kocadere, Küçük Anafartalar, Büyük Anafartalar, Akbaş, Yalova, Ilgardere, Turşun, Galata, Karainebeyli, Gelibolu, Bergos, Bolayır, Evreşe, Uzunköprü, Şarköy Eriklice, Mürefte, Malkara, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne gibi köy, kasaba ve vilayetlerdeki hastanelerde; İstanbul hastanelerinin yaklaşık tamamına yakını, Anadolu yakasında Çanakkale ve kuzeyinde Lâpseki, Karabiga, Biga, Dimetoka, Erdek, Bandırma, Mudanya, Adapazarı, İzmit; Çanakkale güneyindeki Erenköy, Pınarbaşı, Ezine, Edremit, Ayvalık, Balıkesir, Soma, Menemen, İzmir; Akhisar, Ankara, Afyonkarahisar, Adana, Antalya, Burdur, Dinar, Konya, Milas, Söke, Tokat gibi diğer birçok kasaba ve vilayetler, gazilere sağlık hizmetleri konusunda her türlü imkânlarını seferber etmişlerdir. Bkz., Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletleri’nin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 2006, Sayı 4, 51-91, s. 51-57.

¹⁵ *ATASE Arşivi*, BDH 3, Kls. 3401, Dos. 8, Fih. 13; *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı, C. V, I. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1993, s. 272.

¹⁶ *ATASE Arşivi*, BDH 4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1-48.

¹⁷ *Türk Kızılâyı Arşivi*, Kutu No 397, Belge No 80, 16 Ağustos 1331 (1915).

¹⁸ *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)*, HR. MA. (Hâriciye Matbuat), Dosya No 1144, Gömlek No 22.

¹⁹ *Türk Kızılâyı Arşivi*, Kutu 318, Belge 1, 10, (3 Haziran 1331).

²⁰ *ATASE Arşivi*, BDH 4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1-48.

²¹ Kemal Özbay, a.g.e., s. 231.

beraberinde getirmiştir.²² Kara çıkarmalarının ilk beş gününde yaralıların bir bölümü Anadolu yakasında Çanakkale Merkez Hastanesi'ne sevk edilmiştir.²³ Ayrıca 9. Sıhhiye Bölüğü, Anadolu Hamidiye Tabyası'nda bir araba durak yeri kurmuştur.²⁴ 9. Tümen'in Seyyar Hastanesi de Anadolu yakasında Sarıçalı Köyü'nde büyük bir revir vazifesi görmek üzere yarı aktif bir halde bulunmaktadır.²⁵ Bu arada Genelkurmay Başkanlığı sağlık alanında yaşanan bu sıkıntıları ortadan kaldırmak ve 5. Ordu'nun hastane ihtiyaçlarını karşılamak üzere Gülnihal Vapuru başta olmak üzere üç adet 500 yataklı menzil, beş adet 150'şer yataklı harp hastanesi, sıhhiye deposu ve 20 arabadan oluşan hasta nakliye kolunu, Ordu Menzil Başhekimliği emrine vermiştir. 500 yataklı üç menzil hastanesi ile 150'şer yataklı iki harp hastanesi ve 20 yaylı arabadan oluşan hastane nakliye kolu Biga'ya ve yine 150'şer yataklı diğer üç harp hastanesi de Lâpseki'ye sevk edilmiştir.²⁶ Savaşın şiddetini arttırması ve Gelibolu merkezinin 2 Mayıs 1915'te bombalanması üzerine 300 yataklı hastanenin yarısı, erzak ve cephanedepoları Akbaş, Nara ve Lâpseki'ye taşınmıştır.²⁷

5'nci Ordu, savaşın ilerleyen günlerinde sağlık teşkilatını daha da genişleterek yeni hastanelerin açılmasına öncülük etmiştir. 6 Temmuz 1915'te hastane sayısının 26'ya ve mevcut yatak kapasitesinin de 110.700'e ulaştığı görülmektedir.²⁸ Yeni hizmete giren bu hastanelerin sağlık personeli

²² Sevgi Hatipoğlu vd., **a.g.m.**, s. 451; Lokman Erdemir, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 93.

²³ *ATASE Arşivi*, BDH 3, Kls 86, Dos. H-1, Fih. 34-2.

²⁴ *Çanakkale Cephesi...*, C. V, I. Kitap, s. 273.

²⁵ Niyazi İsmet Gözcü, **a.g.m.**, s. 77.

²⁶ Kemal Özbay, *a.g.e.*, s. 230.

²⁷ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Amfibi Harekâtı*, C. V, II. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1978, s. 432-433; Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 2011, Sayı 10-11, 25-70, s. 39.

²⁸ Lâpseki'de 150 yataklı, 850 mevcutlu 3 ve 4 No'lu Kızılay Hastanesi; Çardak'ta 150 yataklı 750 mevcutlu 2 Nolu Kızılay Hastanesi; Dimetoka'da 500 yataklı 650 mevcutlu 3 Nolu Menzil Hastanesi; Biga'da 500 yataklı 850 mevcutlu 1 Nolu Menzil Hastanesi; Biga'da 500 yataklı 1000 mevcutlu 2 Nolu Menzil Hastanesi; 150 mevcutlu Karabiga Hastanesi; Karabiga Nokta Tabipliği; 500 mevcutlu Erdek Hastanesi hizmet vermektedir. Her sıhhiye bölüğü, bir araba durak yeri ve bir hafif yaralı toplama yeri açmaktadır. Bkz., *Osmanlı Arşivi (BOA)*, HR, MA, Dosya No 1136, Gömlek No 64; *BOA*, DH. EUM. VRK, Dosya No 25, Gömlek No 25; *BOA*, HR, SYS, Dosya No 2412, Gömlek No 11, 29 Temmuz 1915; *BOA*, HR, SYS, Dosya No 2099, Gömlek No 9; *BOA*, HR, SYS, Dosya No 2099, Gömlek No 10;

ve malzeme eksiklikleri, yerel imkânlar seferber edilerek tamamlanmaya çalışılmıştır.

3. Cephelerde Sağlık Hizmetleri: Hasta-Yaralı Sevkiyatları

Cephelerdeki sağlık hizmetleri, birliklerin sıhhiye bölüklerinin teskereci erleri tarafından yürütülmüş, cephe hattının gerisinde sağlık hizmetleri ise Menzil Sıhhiye Teşkilâtı tarafından düzenlenmiştir.²⁹

İtilaf devletleri donanmasının 19 Şubat 1915'te Boğaz'ın giriş tabyalarına yaptığı bombardımanlarla başlayan deniz muharebeleri ile 25 Nisan 1915'te başlayan kara muharebelerinde cephelerde yaralanan veya hastalanan askerlerin ilk tedavileri mevzilerde yapılmıştır. Cephelerde görevli sıhhiyeciler yaralılara ilk müdahaleyi, asker çantasının kapağının arka kısmında dikili veya ceketinin üst kapağının iç arka alt kısmında mevcut “*harp paketi*” adı verilen malzemelerle yapmışlardır. 30. Alay Emir Subayı Münim Mustafa Bey, hatıralarında harp paketleri konusunda şu bilgileri vermektedir:³⁰

“...Hepimizin ceketlerinin ikinci düğmesinde kırmızı kurdele ile bağlanmış bir deri parçası vardı. Bunun üstünde, eğer vurulur ve ölürsük ailelerimize bildirilmek üzere adreslerimiz yazılıydı. Gene subay ve asker hepimizin ceketlerinin sol aşağı ucunda ve iç tarafta, yaralandığımız zaman yaraların hemen sarılmasını sağlamak için harp paketleri dikilmişti ki bunların içinde gazlı bez, band gibi sargı vasıtaları ve tentürdiyot vardı...”

Bu ilk müdahalenin hemen arkasından yarası ağır olanlar yine sıhhiyecilerin yardımıyla ateş hattının hemen gerisinde bulunan korunaklı “*yaralı yuvaları*”na götürülmüşler ve tedavilerine burada devam edilmiştir. Bu tedaviden sonra hasta ve yaralılar, durumlarına göre ya tekrar cepheye ya da taburların açtığı kıta sargı yerlerine gönderilmişlerdir. Burada tedavileri yapılan askerlerin bir kısmı Hafif Yaralı Toplama Merkezleri'ne ve yarası çok ağır olanların ise cephe gerisinde tümen sıhhiye bölüklerince açılan

BOA, HR, MA, Dosya No 1147, Gömlek No 67; **BOA**, HR, SYS, Dosya No 2218, Gömlek No 43; **BOA**, DH, KMS, Dosya No 32, Gömlek No 8; **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No 143, Belge No 24, 18 Mart 1330; **ATASE Arşivi**, BDH 1, Kls. 1138, Dos. 27, Fih. 2-8.

²⁹ Sevgi Hatipoğlu, **a.g.m.**, s. 450-451.

³⁰ Turhan Seçer, **Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 184.

Büyük Sargı Merkezleri'ne sevkedilmek üzere, Araba Durak Yerleri'ne gönderilmişlerdir.³¹

Bu dönemde büyük sargı merkezleri olarak, Kerevizdere, Tengerderesi, Soğanlıdere, Ağaderesi, Havuzlarderesi, Kurucadere, Şahinderesi, Zığındere ve Matikdere bölgeleri bulunmaktadır. Tümen sıhhiye bölükleri büyük sargı merkezlerinde, gelen yaralı ve hastaların pansumanlarını kontrol etmekte, tedavisini ve hatta ameliyatlarını yapmakta, yarası ağır olanları veya yatak mevcudundan fazla olanları ise yine bölgede bulunan seyyar hastanelere ya da menzil hastanelerine sevketmektedir. Bunların yanı sıra hasta ve yaralılar, Anafarta köyleri gibi cephe gerisindeki sağlık hizmeti veren alanlar ile vatandaşlara ait çiftliklerde tedavi altına alınmışlardır.³²

Tedavileri tamamlanan ve hastalıktan yeni kurtularak henüz iyileşmiş olan askerler, “*İyileştirme Merkezleri*” olarak bilinen “*Nekâhethaneler*”e gönderilmişlerdir. Cephelerin sıcak çatışma ortamından uzaklaştırılan askerler, buralarda bir-birbuçuk ay dinlendirilmekte, sağlık kontrolünden geçirilmekte, bedensel ve psikolojik olarak sağlığına kavuşanlar ise tekrar görev yerlerine sevkedilmektedir.³³ Şiddetli çarpışmaların yaşandığı günlerde, cephelerden tümen sıhhiye bölüklerine binlerce hasta ve yaralının geldiği görülmektedir.

15-16 Ağustos 1915'te gerçekleşen Kireçtepe Muharebesi, göğüs göğse yapılmış ve binlerce asker hayatını kaybetmiştir. Bu muharebe sırasında yedek subay olarak görevli Abidin (Ege) Bey, hatıralarında savaş ortamından şöyle bahsetmektedir:³⁴ “...Yirmidört saat devam eden bu muharebe çok kanlı ve feci oldu. Bu muharebeden sonra tam 3 gün ve gece gündüz cesetleri defnetmekle, yaralıları toplamakla uğraştığımız halde ancak bitirebildik...”

³¹ Lokman Erdemir, **a.g.m.**, s. 94.

³² **I. Dünya Harbinde Türk Harbi, 3. Kitap**, s. 546.

³³ Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 233.

³⁴ Abidin Ege, **Çanakkale, Irak ve İran Cephelelerinden Harp Günlükleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 129-130.

Bu olağanüstü günlerde tümen sıhhiye bölükleri bir hayli sıkıntılar yaşamıştır. Özellikle sıhhiye bölüklerinin tamamında hasta taşıma aracı bulunmadığından, yaralı ve hastaların muharebe alanı gerisindeki sağlık merkezlerine veya hastanelere sevki, erzak ya da cephaneye getiren nakliye kollarına ait araçlarla gerçekleştirilmiştir. Hasta nakilleri sırasında yaşanan bu sıkıntılı durumu yakından gören bölge halkı da, kendi arabalarıyla bu sevklerede katkıda bulunmuştur. Araba kolları, her 20 kilometrede bir kurulan ve 50'şer yataklı sıhhiye istasyonları arasında çalışmaktadır.³⁵ Yaralıların bir kısmının tedavileri buralarda yapılmış ve yine yaralı ağır olanlar ise burada bekleyen diğer nakliye kollarıyla (ağırlıklı olarak at arabaları) hastanelere sevk edilmek üzere Yaralı Aktarma Merkezi olarak çalışan Eceabat (Maydos) ve Akbaş İskelesi'ne gönderilmişlerdir. Bu iskelelerden yaralı ve hastaların seyyar gemi, vapur, taka, mavna ve yelkenli gibi deniz ulaşım araçlarıyla en yakın hastanelere sevk edildiği görülmektedir.³⁶

Hastanelere nakli yapılan yaralı ve hastalar, protokol numarası ile hasta kabul defterlerine kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra her bir yaralı için hasta tabelaları düzenlenmiş ve bu tabelalara yaralının tam künyesi, hastaneye geliş tarihi, yaralıya uygulanan tedavinin niteliği, hastaneden ayrılış tarihi, yaralı vefat etmiş ise vefat sebebine ilişkin bilgiler ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır.³⁷ Hastanelerde tedavisi tamamlanarak taburcu olan askerler durumlarına göre ya tekrar kıtalarına ya da tebdil-i hava değişimi ile evlerine gönderilmişlerdir. Bu arada iyileşmekle birlikte bir daha savaşamayacak durumda olanların ise emekliye sevk edildikleri görülmektedir.

Tedavileri tamamlanarak birliklerine gönderilecek askerler, Sirkeci ve Haydarpaşa'daki misafirhanelere yerleştirilmiş ve burada kendilerine alay, tabur ve bölüklerini gösteren yeni pusulalar tanzim edilmiştir.

³⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt V, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, s. 236.

³⁶ Lokman Erdemir, *a.g.m.*, s. 94-95.

³⁷ *Türk Kızılayı Arşivi*, Kutu 505, Belge 109; Kutu 505, Belge 46; Kutu 505, Belge 56; Kutu 454, Belge 51; Kutu 457, Belge 23.

Misafirhanelerde toplanan ve belli bir sayıya ulaşan askerler, topluca veya alışılmış asker nakilleri ile eski kıtalarına sevk edilmişlerdir.

4. Sağlık Hizmetlerinde Karşılaşılan Güçlükler

Centilmenler Savaşı” olarak da nitelendirilen ve yaklaşık sekiz buçuk ay süren Çanakkale Muharebeleri’nde sıklıkla uluslararası savaş hukuku ihlallerinin de yapıldığı bilinmektedir. Özellikle sivil yerleşim alanlarının bombalanması, domdom kurşunu ve kimyasal silahların kullanımı,³⁸ yolcu vapurlarının İngiliz denizaltıları tarafından batırılması ve taciz edilmesi, esirlere karşı yapılan insanlık dışı hareketler, kutsal mekânlara, uluslararası hukuk tarafından belirlenmiş işaretleri taşıyor olmalarına rağmen hastane gemilerine ve hastanelere yapılan saldırılar,³⁹ savaş hukuku ihlalleri arasında gösterilebilir.

Bu ihlaller arasında savaş boyunca en sık rastlanan olay ise hastane ve hastane gemilerinin bombalanmasıdır. Muharebeler sırasında Halil Paşa Çiftliği, Ezine, Çamburnu, Çanakkale Merkez, Soğandere, Ağaderesi, Galata Köyü, Yalova ve Havuzludere hastaneleri bombalanmıştır.⁴⁰ İtilaf donanmasının, İngiliz ve Fransız uçaklarının yaralı taşıyan teskerecileri, hastaneleri, nakliyat gemilerini bombalamaları üzerine “*Büyük Sargı Yerleri*”nden yaralıların geriye nakillerinin gece yapılmasına karar verilmiştir.⁴¹

Cephelerde sağlık hizmetlerini olumsuz yönde etkileyen diğer güçlükler arasında teçhizat ve malzeme eksikliği, salgın hastalıklar, yetersiz beslenme, bit, karasinek, sivrisinekler, kirli su kaynakları, yeterli sayıda arıtma malzemelerinin olmayışı, ameliyat imkânlarının noksanlığı, malzeme eksikliği gibi sorunlar gösterilebilir. Tabip Yüzbaşı Abdülkadir Noyan

³⁸ Mete Tuncoku, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 91-92.

³⁹ Mesut Erşan, “Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2009, C. XXV, Sayı 73, 165-179, s. 167.

⁴⁰ Tülay Âlim Baran, “Çanakkale Savaşı’nda Hukuk İhlalleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2009, C. XXV, Sayı 73, 83-106, s. 92-99.

⁴¹ Ahmet Esenkaya, *a.g.m.*, s. 51-96.

Gelibolu Yarımadası'nda yaşanan bu olumsuz gelişmeleri hatıralarında şu şekilde dile getirmektedir:⁴²

“İlk siperlerin manzarası çok elemli idi. Önde yatan şehitlerimiz ve düşman maktülleri o derece sık idi ki, Cuma namazında bir camide cemaatin secdeye yatmış manzarasını andırıyordu. Ölülerin ağız ve burnuna sinekler yumurtlamış... Günlerce açıkta kalmış cesetler kokmuş ve etrafa fena bir koku yayılmıştı. Düzinelerle yaralı, yan siperlerde büzülmüş kendilerini üsse nakledecek sedyelerin getirilmesinin mümkün olacağı zamanı bekliyordu...”

Türk sıhhiye birliklerinden sorumlu Yarbay Prof. Dr. Mayer'in cephelerde hastalıkların yayılmasını önlemek, temizlik koşullarını uygulamak, malzeme temin etmek, sargı yerleri ve hastanelerin kontrolü, sıhhiye ekibinin yönetilmesi gibi sorumlulukları vardı. Fakat muharebelerin başlamasıyla birlikte özellikle sağlık hizmetlerinde görülen teçizat ve malzeme eksiklikleri, Doktor Mayer'i bir hayli sıkıntıya sokmuştur. Doktor Mayer, bu eksikliklerin temini konusunda yapmış olduğu girişimleri hatıralarında şöyle dile getirmektedir.⁴³

“... Mart ayında 50 bin yaralı kapasitesine göre toplam 6 aylık malzeme listesini hazırladım ve bunların bir an önce sevk edilmesini yazıyla da garantiledim. Fakat sonraki günlerde bu malzemeler tarafıma ulaşmadığı gibi her bir kilo pamuk için Savaş Bakanlığı ile onlarca yazışma yapmak ve mücadele etmek zorunda kaldım.”

Cephelerde Türk askerlerinde yaralanmaların özellikle bomba, şarapnel veya piyade mermilerinden meydana geldiği görülmektedir. Yaralılara anında müdahale edilmiş fakat teçizat, malzeme, sargı bezi ve pamuk eksikliğinden dolayı çoğu zaman ameliyatlar gereği gibi yapılamamış, hastalar başta olmak üzere sağlık personeli de çok zor durumda kalmıştır.

Askeri birliklerin günlerce siperlerde olumsuz koşullar altında mücadelesi, toplanamayan ölümler, insan ve hayvan dışkılarının çevreye gelişi güzel atılması, yeterli su bulunmaması, uykusuzluk, aşırı yorgunluk, çok çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 15'inci

⁴² Abdülkadir Noyan, Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım, Ankara Tıp Fakültesi Yayını, Ankara, 1956, 47-47.

⁴³ Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 2011, Sayı 10-11, 25-70, s. 32-33.

Kolordu'nun bulunduğu birliklerde “sıtma” salgını baş göstermiştir. Koruyucu cibinliklerin de işe yaramaması üzerine⁴⁴ atık sular ve bataklıklardan kaynaklı sıtma salgınını ortadan kaldırmak için Doktor Mayer, bir takım önlemler aldırıştır. Salgının başladığı bölgelerde bulunan küçük tatlı su birikintilerini ve bataklıkları kurutacak drenaj kuyuları açtırmak ve ateş yakarak sinekleri kovmak gibi alınan önlemler, sıtma salgınının yayılmasını önleyememiştir.⁴⁵

“... Bataklık zemin nedeniyle özellikle Kumkale'deki mevzilerde, sıtma ile mücadele amacıyla drenaj yapmaya imkân yoktu. Bu yüzden Anadolu Grubu Komutanı'na, Kale Komutanı'na ve özellikle de Amiral von Usedom'a, karanlık bastığında etraftan, deve, at, öküz, ne bulurlarsa, hayvanların kurutulmuş gübrelerini, küçük kümeler halinde çadırların etrafına paralel şekilde dizerek ateşe vermeyi ve sonra üstünü toprakla örtmeyi teklif ettim. En azından, sivrisineklerin büyük kısmı böylece kaçırılabilirdi...”

Salgının başladığı günlerde altı seyyar bakteriyoloji ile her çeşit analizi yapabilecek laboratuvarlar bulunmasına rağmen ilaç kıtlığı nedeniyle sıtmalı olan erlere haftada iki kere, birer gram “kinin” verilebilmiştir.⁴⁶

26-28 Ağustos 1915 tarihleri arasında cephede yaklaşık 500 askerde kusma, kanlı ishal, baş ve karın ağrısı şikâyetleri baş göstermiştir. Cephede suyun yetersiz oluşu, kuyulardan elde edilen suların depolarda toplanması ve buradan suyolları ve borularla dağıtımlarının yapılması esnasında, suyun kirlenmesi sonucu dizanteri ve kolera salgını başlamıştır.⁴⁷ O dönemde bu hastalığın tedavisinde kullanılacak ilacın az sayıda olması nedeniyle hastalığa yakalananlara bol miktarda killi toprak yedirilmiştir. Bu arada salgın hastalıkları önlemek için çok çeşitli tedbirler alınmıştır. Suların dezenfeksiyonu ve imkânlar dâhilinde erlerin haftada dört kez

⁴⁴ Münim Mustafa Bey, cephede yaşanan bu sıkıntılı süreç ve sinekler konusunda hatıralarında ayrıntılı bilgiler vermektedir: “...Bizi en çok sıkan şeylerden birisi de sineklerdi. İngiliz taburlarının hücumu kadar öldürücü ve tehlikeli olan bunlardan kurtulmak için birçoklarımız İstanbul'dan getirttikleri cibinlik altına girerek biraz rahat yemek yiyorlardı...” Bkz., Turhan Seçer, **a.g.e.**, s. 185-186.

⁴⁵ Şadan Maraş, Edip Emil Öymen, **Çanakkale Acı İlaç: 18 Mart 1915-9 Ocak 1916**, Deva Holding, İstanbul, 2005, s. 66.

⁴⁶ Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 238; Dönem içerisinde sıtma hastalığından korunma ve hastalıkla mücadele için kıta komutanlıklarına gönderilen talimat için bkz., **TİTE Arşivi**, Kutu 188, Gömlek 3, Belge 11 (25/07/1331).

⁴⁷ Turhan Seçer, **a.g.e.**, s. 186.

yıkabilirmeleri için yunaklar hazırlanmıştır.⁴⁸ Fakat her gün binlerce askerin hayatını kaybettiği bu savaş ortamında alınan önlemlerin yeterli olmadığı görülmektedir.

Cephelerde tespit edilen bir başka salgın hastalık ise Tifüs'dür. Halk arasında lekeli humma adı da verilen bu hastalık, daha çok sağlığa uygun olmayan koşullar nedeniyle yayılmıştır. Özellikle mevzilerde kıyafetlerini değiştiremeyen ve banyo yapamayan askerler arasında bit salgını baş göstermiştir. Belirtileri arasında yüksek ateş bulunan ve bittten kaynaklı tifüs hastalığının ortaya çıkması üzerine cepheye en yakın tren istasyonu ile Gelibolu arasındaki menzil yolu kavşak noktasında bulunan Keşan'da, üç seyyar etüv ile⁴⁹ bir adet menzil temizleme istasyonu açılmış ve buralarda hastalar tedavi altına alınmışlardır. 15'nci Kolordu Başhekimi Binbaşı Dr. İhsan Ali Bey Malta Humması'na tutulduğu⁵⁰, 5'nci Ordu mıntkasında üç askerde ise lekeli tifo görüldüğü ve dönem içerisinde tifüs hastalığına yakalanan 149 askerden 36'sının hayatını kaybettiği belgelerden anlaşılmaktadır.⁵¹ 4'ncü Tümen Komutanı Cemil (Conk) Bey hatıralarında, 25 Ağustos 1915 tarihinde gelen kolera ve tifo aşlarıyla tüm askerlerin aşılandığı bilgisine yer vermektedir.⁵² Ayrıca belgelerde 27 Ekim 1915 tarihinde 30 kilo dizanteri, 17 kilo kolera, 20 kilo tifo aşısı ve 20 adet dizanteri serumunun Lâpseki'deki Menzil Sıhhiye Deposu'na gönderildiği bilgisi yer almaktadır.⁵³ Salgın hastalıklarla ilgili olarak alınan bu önlemler kısa süre içerisinde etkisini göstermiş özellikle cephelerde yaygın olan bu hastalıkların sayısında bir hayli düşüş kaydedilmiştir.⁵⁴

⁴⁸ Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 237.

⁴⁹ Tekirdağ Kızılay Şubesi'ne tahsis edilen Gureba Hastanesi için bir etüv makinesinin tedariki ile ilgili olarak bkz: **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu 22, Belge 11, 22 Teşrin-i sâni 1331 (22 Ocak 1915).

⁵⁰ Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 238.

⁵¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu 22, Belge 5, 5 Nisan 1331.

⁵² **TİTE Arşivi**, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19-9001; Cemil Conk Paşa (Mirliva), **Çanakkale Seferi, Çanakkale Hatıraları**, C. II, Arma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 181-182.

⁵³ **ATASE Arşivi**, BDH 2, Kls. 2208, Dos. 21, Fih. 5-18.

⁵⁴ Kemal Özbay, **a.g.e.**, s. 238; Şadan Maraş vd., **a.g.e.**, s. 67.

Çanakkale kara muharebelerinin başladığı günlerde 5. Ordu'da görevli askerlerde yetersiz beslenme sonucu C vitamini eksikliğine bağlı olarak diş etlerinde çekilmeler ve kanamalarla seyreden iskorbüt hastalığı ortaya çıkmıştır. Savaş öncesi 12 Eylül 1914 tarihinde çıkarılan “*Tayinat ve Yem Kanunu*” na göre bir erin günlük yiyecek payı 600 gram un, 250 gram et veya 125 gram kavurma, pastırma, sucuk veya konserve et, 86 gram pirinç, 10 gram yağ, 20 gram soğan ve tuzdan ibarettir. Etin ¼'üne karşılık nohut, kuru fasulye, sebze, konserve veya yaş sebze verilmesi öngörülmektedir.⁵⁵ Savaşın uzaması ve cephelere sürekli sevkiyatların yapılmasıyla birlikte askerlere verilen günlük yiyecek istihkakında zaman zaman azalmalar söz konusu olmuştur. Örneğin günde 250 gram verilmesi gereken etin önce 62 grama sonra da 31 grama kadar indirildiği belgelerle tespit edilmiştir.⁵⁶

5'nci Ordu Menzil Komutanlığı, savaş sırasında yiyecek konusunda her türlü önlemini almış ve Burgaz, Akbaş, Biga, Karabiga, Ezine ve Bayramiç'te birer menzil ambarı açarak, birliklerin en az iki aylık gereksinimini karşılayacak erzak depolamıştır.⁵⁷ Dolayısıyla 5'nci Ordu, savaş sırasında et, sebze ve meyve gereksinimi dışında hiçbir zaman yiyecek maddesi sıkıntısı çekmemiştir. Yemekler o günün koşullarına göre, çoğunlukla bakliyat ağırlıktadır. Erlere 3000 kaloriyi sağlayacak yemek verilmesine çalışılmış ancak buna karşılık taze sebze hiç verilememiştir. Bu nedenle erler arasında başlayan iskorbüt hastalığı üzerine; Kerevizdere Muharebeleri'nden sonra Güney Grup Komutanı Mirliva Vehip Paşa'nın, erlerinin beslenme durumlarının bir an önce düzeltilmesi için 3 Ağustos 1915 tarihinde Genel Levazım Daire Başkanlığı'na gönderdiği telgraf şu şekildedir:⁵⁸

⁵⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1985, s. 173.

⁵⁶ *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Kitap*, s. 236; Turhan Seçer, a.g.e., s. 173.

⁵⁷ Beşinci Ordu Menzil Komutanlığı'nın 28 Temmuz 1915'te personel sayısı 250.818; hayvan mevcûdu ise 69.163'ü bulmuştur. Bkz., *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt V, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, s. 231.

⁵⁸ Turhan Seçer, a.g.e., s. 174.

“Başlangıçta et yasal ölçünün dörtte biri olan 60 gram üzerinden hesaplanarak haftada ancak iki kez veriliyordu, günlük 16 grama düştü. Ekmek yarısı un diğer yarısı toz haline dönüştürülmüş peksimet kırıntularından olmak üzere verilebiliyor. Ambarlar bomboştur. Birçok birlik demirbaş erzakını yemiştir. Bu şekilde devam ederse güçsüz kalma ve moral bozukluğu artacaktır. Ne yazık ki erlerde görülen hastalıkların kökeninin gıdasızlığın oluşturduğunu bildirmek zorunda ve durumun düzeltileceği kanısındayım.”

Çanakkale Muharebeleri sırasında cephelede yaklaşık 1000’e yakın askerde iskorbüt hastalığı bulgusu tespit edilmiştir. Cephelede bol miktarda yeşil sebze ve salata tüketimi sağlanarak bu salgın kısa bir süre sonra önlenmiştir.⁵⁹ Sahra Sıhhiye Müfettişliği’ne gönderilen 29-30 Ekim 1915 tarihli iki raporda, 14 iskorbütlü hastanın hastaneye yatırıldığı ve tedavisine başlandığı bilgisi yer almaktadır.⁶⁰

Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey, 20 Eylül 1915 günü rahatsızlanmış ve doktorlar tarafından tedavisi yapılan Mustafa Kemal’e birkaç gün zorunlu istirahat izni verilmiştir. Bu arada 5’nci Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa, Mustafa Kemal’i ziyaret etmiş ve ziyaret sonrası kendi şahsi doktorunu Mustafa Kemal’e göndermiştir.⁶¹

Seddülbahir bölgesinde, “*III. Kirte Muharebesi*” 4-6 Haziran 1915 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Türk kayıp sayısı yaklaşık olarak 10 bin kişi olmuştur. 21 Haziran-13 Temmuz 1915 tarihleri arasında ise Birinci ve İkinci Kerevizdere Muharebeleri sonunda 113’ü subay olmak üzere 9.575 kişi hayatını kaybetmiş ve toplam kayıp sayısı yirmibine ulaşmıştır.⁶² Cephelede çok sayıda yaralı askerin aynı anda hastanelere nakledilmesi ve bazı hastanelerde ağır yaralılara müdahale için gerekli sağlık personeli (doktor, diş hekimi, eczacı), teçizat ve malzeme eksikliği, ameliyatlarda sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur.⁶³

⁵⁹ Şadan Maraş vd., **a.g.e.**, s. 67-68.

⁶⁰ **ATASE Arşivi**, BDH. 2, Kls. 2474, Dos. 65, Fih. 1-2; BDH. 3, Kls. 3495, Dos. 1, Fih. 10-3.

⁶¹ İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 119.

⁶² **Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Haziran 1914 -Ocak 1916)**, Genişletilmiş Yeni Baskı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 161-168; Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 210-211.

⁶³ **ATASE Arşivi**, BDH. 4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1-48.

Doktorlar ve yardımcıları ameliyathanede ellerinde sterilize edilmiş beyaz havlularla yaralılara müdahale etmişler ve antiseptik olarak borik asit, limon tuzu ve ılık sudan müteşekkil bir karışım kullanmışlardır. Ameliyatlarda yaralar, yarayı çevreleyen ölü dokular uyuşturucu ve iyot kullanılarak temizlenmiş ve saf hidrojen peroksit ile yıkanmıştır. Tüm ölü deri ve zarar görmüş dokular makasla kesilerek yabancı cisimler çok derinde değilse yumuşak bir antiseptikle çıkarılmıştır. Bu arada ameliyatlarda sıklıkla rastlanan ve çoğu kez ölümlere neden olan en büyük sıkıntı ise enfeksiyondur.⁶⁴

Bu dönem içerisinde cepelerde gerçekleşen omurga, göğüs, kafa ve karın yaralanmaları, yapılan tüm müdahalelere rağmen çoğu ölümlerle sonuçlanmıştır. Genellikle siper gözcüleri, göz ve yüzlerinden aldıkları kurşunlarla kafa yaralanmalarına hedef olmuşlardır. Savaş alanlarında bulunan hastanelerde göz ameliyatının yapılamaması nedeniyle bu tür yaralıların donanma hastanesine gönderildiği görülmektedir. Cepelerde sıklıkla el yaralanmalarına da rastlanılmaktadır. Ellerin hareketli organ olması iyileşme sürecini uzatmış, ağrılar nedeniyle hastalara morfin verilerek tedavileri yarı baygın bir halde yapılabilmektedir.⁶⁵

5. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Faaliyetleri

Çanakkale Muharebeleri'nin başlamasıyla birlikte sağlık hizmetlerinde fiziki alt yapının hazırlanması ve iyileştirilmesinin yanı sıra buralarda hizmet sunacak sağlık personelinin temini ve yetiştirilmesi konularında ise en büyük görevi "*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*" üstlenmiştir.

Savaşlarda yaralıların, hastaların bakım ve gereksinimlerini sağlayacak uluslararası bir yardım cemiyetinin temelleri, 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında Üsküdar'da savaş yaralılarına büyük özveriyle bakan "*Lambalı Kadın*" olarak bilinen Florence Nightingale⁶⁶ ile Amerika'nın Kuzey-Güney Savaşı sırasında aynı işlevi yine taraf gözetmeksizin yerine

⁶⁴ Şadan Maraş vd., **a.g.e.**, s. 73.

⁶⁵ Bu tür yaralanmalar, siperden çıkmadan karşı tarafı gözetlemek için yukarıya doğru uzatılan aynalı periskoplar sebebiyle oluşmuştur. Bkz., Şadan Maraş vd., **a.g.e.**, s. 71-74.

⁶⁶ Lady With A Lamp.

getiren Clara Barton gibi kişilerce atılmıştır. 24 Haziran 1859'da ise Avusturya ile Fransız-İtalyan kuvvetleri arasında Solferino'da gerçekleşen savaşta, İsviçreli Jean Henry Dunant, hasta ve yaralılara yardım etmenin bir insanlık borcu olduğu düşüncesini ortaya atmış ve bu tespitler uluslararası bir yardım örgütünün kurulma sürecini hızlandırmıştır.⁶⁷ Bu bağlamda askeri yaralılara yardım derneği kurmak amacıyla 1863'te Cenevre Halk İdaresi Derneği Başkanı Gustave Moynier'in öncülüğünde ve İsviçre Federal Konseyi'nin çağrısıyla Cenevre'de toplanan 5 kişiden oluşan komisyon, Kızılhaç'ın temelini atmıştır.⁶⁸

Cenevre Sözleşmesi'ne kadar, savaşlarda yaralanan askerlerle ölenlerin defnedilmesi ve esirler hakkında yapılacak işlemlere ilişkin uluslararası hiçbir karar bulunmamaktadır. Bu eksikliğin giderildiği sözleşmede, savaşan devletlerin kuracakları can kurtarma teşkilatı, hastaneler, sağlık personeli ve gönüllü hemşirelerin durumlarıyla, sivil halk ve yaralılara yapılacak yardımlarla ilgili hükümler yer almıştır. Cenevre'de uluslararası konferansta alınan kararları, 5 Temmuz 1865'te Osmanlı Devleti de kabul etmiş ve 1867 yılında Paris'te toplanan ilk uluslararası Kızılhaç Kongresi'ne ise aslen Macar asıllı olan Dr. Abdullah Bey'i göndererek katılmıştır. Dr. Abdullah Bey, bu toplantıda Kızıl Haç'ın daimi üyeliğine de seçilmiştir.⁶⁹ 11 Haziran 1868'de ise İstanbul'da Doktor Abdullah ve Kırımlı Doktor Aziz Bey'in girişimleri ve Tıbbiye Nazırı

⁶⁷ Bu kanlı savaşı yakından gören İsviçreli Jean Henry Dunant, taraf gözetmeksizin acı çeken ve yardıma muhtaç askerlere gönüllü olarak yardım etmekten çekinmemiştir. Yaşadıklarını ve gördüklerini "*Bir Solferino Hatırası*" isimli kitapta toplayan Dunant, yaralı ve hasta askerlerin milliyet farkı gözetilmeden yetiştirilmiş sağlık personeli tarafından tedavisi, tedavi merkezlerinin uluslararası anlaşmalar güvencesinde saldırılardan uzak tutulması, savaşanlara insani gereksinimler ve yardım sağlanmasını konusunda bir takım önerilerde bulunmuştur. Bkz., Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, TDV Yay. Mat. Tic. İşl., Ankara, 2002, s. 7-8.

⁶⁸ 1863 yılı kararlarına göre haç işaretinin amblem yapılması kararlaştırılmıştır. Bu toplantıya resmîyet kazandırmak için 8 Ağustos 1864'te Cenevre'de 16 devletin katılımıyla bir kongre düzenlenmiştir. Kongrenin sonunda delegelerin ortak kararıyla 22 Ağustos 1864'te Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştır. Bkz., Mesut Çapa, "Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 1989, s. 9-10; Seçil Karal Akgün v.d., *a.g.e.*, s. 8-10.

⁶⁹ Seçil Karal Akgün v.d., *a.g.e.*, s. 9-10.

Marko Paşa'nın başkanlığında “*Mecrûhîn ve Marda-yi Askeriyeye İmdâd ve Muavenet Cemiyeti*” kurulmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yeniden örgütlenmeye giden Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti, 14 Nisan 1877’de “*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*” adını almış ve resmen kuruluşu tamamlanmıştır.⁷⁰

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş amacı, nizamnamesinde şu şekilde açıklanmaktadır:⁷¹

“...Cemiyet'in maksadı, bilcümle vesaiti ile vakt-i harbde ordulardaki hasta ve yaralıların tahfif-i ızdıraplarına ve tedavilerine muâvenet etmekten ibaret bulunmasına nazaran Cemiyet, asker-î berriye ve bahriye, hey'at-ı sıhhiyesinin yardımcıları demek olur... Cemiyet mecrûhîni nâkil ve tedavi etmek için sa'y dairesinde mevâki'-i harbiyede berren seyyar hastaneler ile sefer hastaneleri ve hey'at-ı muâveneler ve sıhhiye trenleri ve bahren dahi nakliye ve hastane gemileri ihzar ve tedârik eder...”

Seferberliğin ilk günlerinde yaralı taşımak için Seyr-i Sefain İdaresi'ndeki Edremit ve Gülnihal isimli vapurlar⁷² ile Şirketi-i Hayriye'ye ait 60, 61, 63, 67 ve 70 No'lu vapurların Hilâl-i Ahmer'e tahsis edildiği görülmektedir.⁷³ Bu vapurlarla gerçekleştirilen sevkiyatlarda zaman zaman aksamalar yaşanmıştır. Özellikle Seddülbahir muharebeleri sırasında yüzlerce yaralı ve hastanın adı geçen vapurlarla tahliyesi mümkün olamamıştır. 5'nci Ordu'da sağlık hizmetleri ve yaralı-hasta nakillerinin düzenli olarak yapılabilmesi için 5 Ağustos 1915'te Hilâl-i Ahmer İkinci Başkanı Doktor Besim Ömer Bey, Seyr-ü Sefain İdaresi'ne ait Akdeniz

⁷⁰ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Salîb-i Ahmer (Kızılhaç) sembolünün yerine Hilâl-i Ahmer (Kızılay) sembolünü kullanacağını bildirmiştir. Cemiyetin kurucuları arasında Dr. Abdullah Bey, Sedrar-ı Ekrem Ömer Paşa, Marko Paşa, Edhem Paşa, Della Suda Faik Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa'lar yer almaktadır. Dernek kuruluşundan itibaren, Balkan Savaşlarında; Bingazi, Trablusgarp, Humus, Selanik, Üsküp ve Gelibolu'da ve Birinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli cephelerde hastaneler açarak Türk ordusuna maddi ve manevi yardımda bulunmuştur. Bkz., Seçil Karal Akgün v.d., a.g.e., s. 14, 27; *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, C. 1, No. 1, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, İstanbul, 1337 (1921), s. 17; Mesut Çapa, a.g.e., s. 9-10; Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, No 10, 147-202, s. 149.

⁷¹ Seçil Karal Akgün v.d., a.g.e., s. 16-17.

⁷² *Türk Kızılayı Arşivi*, Kt. 129, Blg. 167, 07 Ocak 1331 (1915).

⁷³ *ATASE Arşivi*, BDH. 4, Kls. 4542, Dos. 6, Fih. 1.

vapuru⁷⁴ ile Gülcemal yolcu gemisinin hastane gemisi haline getirilerek Hilâl-i Ahmer'e tahsis edilmesini talep etmiştir.⁷⁵

Cephelerde yaralı ve hasta sayılarının artış göstermesiyle birlikte Genelkurmay Başkanlığı Genel Karargâh Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği tarafından Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderilen yazıda⁷⁶, mevcut hastane kapasitelerinin yeterli olmadığı ve yaralı sayısının her geçen gün artmasından dolayı Cemiyetin yeni hastaneler açması gerektiği bildirilmektedir. Bunun üzerine mevcut çalışmalarını daha da yoğunlaştıran Cemiyet, Çanakkale cephelerinden İstanbul'a sevkedilen yaralıların büyük bir kısmını Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi ve Darüşşafaka'ya yerleştirerek tedavilerine başlamıştır.⁷⁷ Bu bağlamda cemiyetin çalışmalarına hız verdiği ve İstanbul'da yaklaşık 52'ye yakın hastane açtığı görülmektedir.⁷⁸ Bir müddet sonra bu hastanelerin de yetersiz kalması üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti, ordunun da yardımlarıyla İstanbul'un merkezi yerlerinde yer alan bazı resmi-özel okul ve resmi kurumlara ait binaları hastane haline getirmiş ve mevcut açığı bu şekilde kapatmaya çalışmıştır.⁷⁹

⁷⁴ *Türk Kızılayı Arşivi*, Kutu 23, Belge 208, 12 Temmuz 1331.

⁷⁵ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, kendisine tahsis edilen bu iki gemiyi herhangi bir saldırıdan korumak için yeniden boyatmış ve bu gemileri Çanakkale-İstanbul arasında yaralı-hasta nakillerinde kullanmıştır. Bkz., BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2179, Gömlek No 3.

⁷⁶ BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2413, Gömlek No 60.

⁷⁷ Nil Sarı, Zuhal Özyayın, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları", *II. Türk Tıp Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 20-21 Eylül 1990*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 161.

⁷⁸ Bu dönem içerisinde açılışı gerçekleşen belli başlı Hilal-i Ahmer hastaneleri şunlardır: Merkez Hastanesi, Bahriye Merkez Hastanesi, Beyoğlu Mekteb-i Sultani Hastanesi, Beyoğlu Hastanesi, Cağaloğlu Hastanesi, Çapa Mecruh-in-i Askeriye Hastanesi, Galata (Saint Benoit) Hastanesi, Darüşşafaka Hastanesi, Darüşşifa Hastanesi, Gümüşsuyu Hastanesi, İplikhane (Eyüp Sultan) Hastanesi, Harbiye Mektebi Hastanesi, Galata Hastanesi, İstihlak-i Millî Hanımlar Cemiyeti Hastanesi, İtalyan Eytam Hastanesi, Kadırga Hastanesi, Karaköy Mecruh-in Hastanesi, Mülkiye Baytar Mektebi Hastanesi, Pangaltı Menzil Hastanesi, Rami Gaziler Hastanesi, Şişli Etfal Hastanesi, Şehremaneti Çapa Hastanesi, Taksim-Beyoğlu (Zapyon) Hastanesi, Taşkışla Hastanesi, Topçu Mektebi Hastanesi, Tıp Fakültesi Mecruh-in Hastanesi, İnas (Kız) Sultanîyesi vs. Bkz., *Türk Kızılayı Arşivi*, Kutu 394, Belge 92; Kutu 498, Belge 204, 4 Ağustos 1331; Kutu 73, Belge 16, 15 Ağustos 1331; Kutu 73, Belge 98, 28 Nisan 1331; Kutu 498, Belge 64, 10 Haziran 1331.

⁷⁹ Bu dönem içerisinde Gülhane ve Tıp Fakültesi öğrencilerinin büyük çoğunluğu cephelerde sağlık hizmetlerinde görevlendirilmiştir. Eğitim çalışmalarını yavaşlatmak zorunda kalan bu fakülteler, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından ağır yaralı yardımcı harp hastanelerine

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yaralı aktarma merkezi olarak çalışan iskelelerden (Eceabat, Akbaş vs.) çeşitli deniz ulaşım araçlarıyla en yakın sivil ve askeri hastanelere sevk edilen hasta ve yaralıları taşımak için otomobiller kiralamıştır. Cemiyetin, kiraladığı bu hususi arabalara yaklaşık 1.600 Osmanlı Lirası ödediği görülmektedir.⁸⁰ Hasta ve yaralı nakillerine İstanbul arabacı esnafı da destek vermiş ve yardımcı olmuştur.

Cemiyet, açmış olduğu hastanelerde istihdam etmek üzere hastabakıcı hanımların temini ve yetiştirilmesine de önem vermiştir.⁸¹ Bu arada İstanbul'da Tıp Fakültesi öğrencilerinin bir bölümü de Nisan 1915'te Reşit Paşa Vapuru ile Çanakkale'ye ve oradan da Gayret-i Vataniye muhribi ile Gelibolu'ya getirilmiş ve Hilal-i Ahmer hastanelerine dağıtılmışlardır.⁸²

Çanakkale Muharebeleri'nin ilk günlerinde sahra hastaneleri açarak çalışmalarına başlayan cemiyet, yaralıların cepheden menzil noktaları, sargı istasyonları ve hastanelere ulaştırılmasında etkin rol oynamıştır. Akbaş, Lâpseki, Ilgardere ve Değirmen Burnu gibi toplanma ve hareket noktalarında ekmekçi takımları, çayhane ve aşhaneler açan cemiyetin, yaralılara çay, çorba ve ekmek dağıttığı görülmektedir.⁸³ Hilâl-i Ahmer görevlileri, Soğanlıdere, Arıburnu ve Anafartalar gibi ileri hatlar ve mevziler içerisine de girerek askerlere çay, tütün, portakal, yemek ve sağlık malzemesi dağıtmaktan çekinmemişlerdir. Yaralıları İstanbul'a taşıyan Hilâl-i Ahmer hastane gemilerinde de çayhaneler açılmış ve yolculara 137.495 fincan çay dağıtılmıştır.⁸⁴ Yaralıların hastanelere nakilleri sırasındaki çeşitli ihtiyaçları

dönüştürülmüştür. Bkz., Kemal Özbay, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. III, I. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981, s. 233; *ATASE Arşivi*, BDH. 3, Kls. 64, Dos. 186, Fih. 19.

⁸⁰ *ATASE Arşivi*, Kls. 2189, Dos. 41, Fih. 2-2.

⁸¹ Hilâl-i Ahmer Beyoğlu Hastanesi'nde 49, Hilâl-i Ahmer Taksim Hastanesi'nde 25, Hilâl-i Ahmer Darüşşafaka Hastanesi'nde 22, Hilâl-i Ahmer Galata Hastanesi'nde 23, Hilâl-i Ahmer Cağaloğlu Hastanesi'nde 27, Hilâl-i Ahmer Kadırga Hastanesi'nde 22, Hilâl-i Ahmer Tıp Fakültesi Hastanesi'nde 22 olmak üzere yaklaşık 284 hastabakıcı görevlendirilmiştir. Bkz.,

⁸² Kemal Özbay, *a.g.e.*, s. 232-234.

⁸³ *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Haziran 1914 - Ocak 1916)*, s. 228.

⁸⁴ Kızılay belgelerinde savaş sırasında Akbaş Sahra Hastanesi ile Çanakkale çayhanelerinde toplam 1.059.146 fincan çay dağıtıldığı görülmektedir. Bkz., Mesut Çapa, *a.g.e.*, s. 124.

(gıda maddeleri, battaniye vs) da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmıştır.⁸⁵

Savaş sırasında yaşanan önemli sorunlardan birisi de bulaşıcı hastalıklardır⁸⁶. Cemiyet, bu sorunla mücadele etmek için sağlık kurumları açmış, aşular, ilaçlar ve çeşitli araç-gereçleri de tedarik etmeye çalışmıştır. Savaşın şiddetini arttırdığı günlerde İstanbul'daki hastaneler başta olmak üzere pek çok sağlık kuruluşu, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden ilaç, serum, pamuk, sargı bezi gibi malzeme isteğinde bulunmuştur. Cemiyet ise bu isteklere duyarsız kalmamış ve imkânları ölçüsünde yardımcı olmaya çalışmıştır. Doktor Besim Ömer Bey daha da ileri giderek, Cemiyetin var olan koşullarını zorlayarak yeni açılacak olan sağlık kuruluşlarına her türlü yardımı yapmaları konusunda çeşitli duyurular yapmıştır.⁸⁷ Cemiyetin savaş sırasında yapmış olduğu hizmetler, İttifak Devletleri'nin yanı sıra düşman devlet temsilcilerinin de takdirini kazanmıştır.⁸⁸

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne ait sağlık kurumlarının asli görevi cephedeki askerlerin sağlık sorunlarını gidermektir. Fakat savaşın getirdiği olumsuz koşullar, askerler dışındaki kesimleri de etkilemiştir. Bu doğrultuda Cemiyet, insanlar arasında ayırım yapmaksızın onların çaresizliklerine kayıtsız kalmamış ve onlara gücü nispetinde yardım elini uzatmıştır. Öyle ki evlerinden çıkamayacak durumda olan hastaların tedavileri için evlerine doktorlar gönderdiği gibi, ilaçlarını alamayacak durumda olanlar için de ilaçların ücretlerini ödeyerek anlaşmalı eczanelerden tedarik etmelerini sağlamıştır.⁸⁹

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin başlıca gelir kaynakları aidat ve bağışlardan oluşmaktadır. Cemiyet, Çanakkale Muharebeleri'nin başlaması

⁸⁵ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C. 1 (1888-1922)*, Pera Turizm ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1997, s. 339-343.

⁸⁶ Hikmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 215-218.

⁸⁷ Doktor Besim Ömer Bey'in Cemiyet şubelerine gönderdiği 1 Kasım 1915 tarihli duyuru için bkz., *Türk Kızılayı Arşivi*, Kutu 129, Belge 2; EK-3.

⁸⁸ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi*, C. 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, s. 360-391; Hikmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 215-219.

⁸⁹ Seçil Karal Akgün v.d., *a.g.e.*, s. 200-202.

ve giderlerinin her geçen artmasıyla, ek gelir sağlamak için birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Özellikle Cemiyetin yeni kurulan Hanımlar Merkezi, yurt içi ve yurt dışında gerçekleştirdiği bir takım etkinliklerle (hediyelik ziynet eşya, çiçek, yıllık takvim, renkli kartpostal satışları, tiyatro ve müsamere gösterileri, sergiler), Cemiyete büyük miktarda ek gelir sağlamayı başarmıştır. Cemiyet, Çanakkale Muharebeleri sırasında yurtiçi bağışlarındaki azalmalar üzerine, yurt dışından gelen yardımları artırabilmek için Genel Merkez üyelerinden Doktor Hikmet (Gezer) Bey başkanlığındaki bir heyeti Avrupa'ya göndermiştir. Heyetin Almanya, Avusturya ve Macaristan'da yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Cemiyetin yurtdışı gelirlerinde büyük bir artış söz konusu olmuştur.⁹⁰ Viyana, Berlin ve Budapeşte'den toplanan bağışlarla, özellikle cephelerde ihtiyaç duyulan sağlık malzemesi, ilaç ve bazı gıda maddelerinin (şeker vs.) fabrika fiyatından çok ucuza alınıp İstanbul'a gönderilmesi sağlanmıştır. Cemiyetin yurtdışında bu tür yardım faaliyetlerine Salib-i Ahmer (Kızılhaç) kurumları da yardımcı olmuş ve bu iki kurum karşılıklı yardımlaşmalarla birbirlerinin eksikliklerini tamamlamışlardır.⁹¹

SONUÇ

Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde Türk ordusu, her türlü olumsuz koşullar ve imkânsızlıklara rağmen dünyanın en modern silahlarıyla donatılmış orduları karşısında asil bir duruş sergileyerek ve savaş hukukunun bütün şartlarına uyarak savaş tarihinde hak ettiği yeri almıştır. Muharebeler öncesinde cephe ve cephe gerisinde hasta ve yaralılara verilecek sağlık hizmetleri planlanmış ve her türlü önlemler alınmıştır. Muharebelerin başlamasıyla birlikte cephelerde hasta ve yaralı sayılarında meydana gelen büyük artış, sağlık alanında bir takım olumsuz gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

⁹⁰ Macaristan, Bosna Hersek ve Pazarcık'ta yaşayan Müslümanlar, aralarında topladıkları paraları, Hilâl-i Ahmer'e görevlilerine teslim etmişlerdir. Bkz., Seçil Karal Akgün v.d., **a.g.e.**, s. 189-207.

⁹¹ Avusturya Salib-i Ahmer Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kendi ülkesinde yaptığı etkinliklere destek vererek Hilâl-i Ahmer'den ihtiyaçlarını (kumaş, ayakkabı vs.) kendisine bildirmesini istemiştir. Bkz., Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 341-342.

O günlerin olumsuz koşulları içerisinde başta Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmak üzere Anadolu insanı, sağlık alanında görülen bu eksiklikleri ortadan kaldırmak için cephe ve cephe gerisinde çok değişik alanlarda yardım faaliyetlerine öncülük etmiştir. Yardım faaliyetleri ve hizmetler arasında, savaş sırasında bütün cephelerde ve cepheye yakın yerlerde Hilâl-i Ahmer hastaneleri ve nekahethanelerin açılması, hastanelerde istihdam edilmek üzere hastabakıcıların temini ve yetiştirilmesi, yurt dışından sağlık-ilaç malzemelerinin temin edilmesi, aşhane ve çayhanelerin açılması v.b. gösterilebilir.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, sağlık kurumları ve seyyar sağlık hizmetleriyle hasta-yaralılara zamanında müdahale ederek, insan kaynağının etkin bir şekilde kullanılması ve muharebe etkinliğinin arttırılmasının yanı sıra merkezi hükümetin sağlık alanındaki yükünü de hafifletmiştir. Çanakkale Muharebeleri, kuşkusuz Türk ulusunun oluşumunda, önderinin belirmesinde, ulus devletin kurulmasında ve ulus devletin bağımsızlığını korumasında temel harç olmuştur.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA),
DH. EUM. VRK. (Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası),
Dosya No 25, Gömlek No 25.

BOA, HR. MA. (Hâriciye Matbuat), Dosya No 1136, Gömlek No 64.

BOA, HR. MA. (Hâriciye Matbuat), Dosya No 1144, Gömlek No 22.

BOA, HR. MA. (Hâriciye Matbuat), Dosya No 1147, Gömlek No 67.

BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2099, Gömlek No 9.

BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2099, Gömlek No 10.

BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2179, Gömlek No 3.

BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2218, Gömlek No 43.

BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2412, Gömlek No 11.

BOA, HR. SYS. (Hariciye Siyasi), Dosya No 2413, Gömlek No 60.

BOA, DH. KMS. (Dâhiliye), Dosya No: 32, G mlek No: 8.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Et t (ATASE) Başkanlığı Arşivi, BDH 1, Kls. 1138, Dos. 27, Fih. 2-8.

ATASE Arşivi, BDH. 2, Kls. 2208, Dos. 25, Fih. 46.

ATASE Arşivi, BDH. 2, Kls. 2208, Dos. 21, Fih. 5-18.

ATASE Arşivi, BDH. 2, Kls. 2208, Dos. 21, Fih. 6,17.

ATASE Arşivi, BDH. 2, Kls. 2474, Dos. 65, Fih. 1, 2.

ATASE Arşivi, BDH. 3, Kls. 64, Dos. 186, Fih. 19.

ATASE Arşivi, BDH. 3, Kls. 86, Dos. H-1, Fih. 34, 2.

ATASE Arşivi, BDH. 3, Kls. 3401, Dos. 8, Fih. 13.

ATASE Arşivi, BDH. 3, Kls. 3495, Dos. 1, Fih. 10, 3.

ATASE Arşivi, BDH. 4, Kls. 4542, Dos. 6, Fih. 1.

ATASE Arşivi, BDH. 4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1, 48.

ATASE Arşivi, BDH. 1, Kls. 1887, Dos. 53, Fih. 5, 5.

ATASE Arşivi, Klas r 4351, Dosya 46, Fihrist 2-5.

ATASE Arşivi, Kls. 2189, Dos.41, Fih. 2-2.

ATASE Arşivi, Kls. 3586, Dos, 22, Fih, 1

T rk Kızılayı Arşivi, Kutu No 617, Belge No 2.

K. Arşivi, Kt. 129, Blg. 167, (07 Ocak 1331-1915).

K. Arşivi, Kt. 143, Blg. 24, (18 Mart 1330-1914).

K. Arşivi, Kt. 22, Blg. 11, (22 Kasım 1915).

K. Arşivi, Kt. 22, Blg. 5, (5 Nisan 1331-1915).

K. Arşivi, Kt. 23, Blg. 208, (12 Temmuz 1331-1915).

K. Arşivi, Kt. 318, Blg. 1, 10, (3 Haziran 1331-1915).

K. Arşivi, Kt. 397, Blg. 80, (16 Ağustos 1331-1915).

K. Arşivi, Kt. 498, Blg. 204, (4 Ağustos 1331-1915).

K. Arşivi, Kt. 498, Blg. 64, (10 Haziran 1331-1915).

K. Arşivi, Kt. 73, Blg. 16, (15 Ağustos 1331-1915).

K. Arşivi, Kt. 73, Blg. 98, (28 Nisan 1331-1915).

K. Arşivi, Kt. 454, Blg. 51.

K. Arşivi, Kt. 457, Blg. 23.

K. Arşivi, Kt. 505, Blg. 46.

- K. Arşivi*, Kt. 394, Blg. 92.
K. Arşivi, Kt. 505, Blg. 56.
K. Arşivi, Kt. 505, Blg. 109.
K. Arşivi, Kt. 129, Blg. 2; EK-1.

Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19001.

TİTE Arşivi, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19001.

TİTE Arşivi, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19001.

TİTE Arşivi, Kutu 188, Gömlek 3, Belge 11 (25/07/1331).

B) Kitap ve Makaleler

- AKGÜN, Seçil Karal; Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, TDV Yay. Mat. Tic. İşl., Ankara, 2002.
- ARI, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, Ankara, 2000.
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C. 8, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- BARAN, Tülay Âlim, “Çanakkale Savaşı'nda Hukuk İhlalleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2009, C. XXV, Sayı 73, 83-106, s. 92-99.
- Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin F. Ertan), 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.
- Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı, (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Genişletilmiş Yeni Baskı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Amfibi Harekâtı, C. V, II. Kitap*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1978.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916), C. V, III. Kitap*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1980.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı, C. V, I. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1993.

- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt V, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi***, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik***, C. X, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1985.
- BOĞUŞOĞLU Mahmut, ***Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları***, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.
- Cemil Conk Paşa (Mirliva), ***Çanakkale Seferi, Çanakkale Hatıraları***, C. II, Arma Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÇALIŞLAR, İzzettin, ***On Yıllık Savaşın Günlüğü***, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- ÇAPA, Mesut, “Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)”, ***Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi***, Ankara, 1989.
- EGE, Abidin, ***Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- ERDEMİR, Lokman, “Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri”, ***Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, 2012, Sayı 15, 91-111.
- ERDEMİR, Lokman, “Çanakkale Savaşı Sırasında İstanbul Hastanelerinde İlk Sağlık Hizmetleri ve Şehitlerin Defni”, ***Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, 2012, Yıl 17/1, 51-73.
- ESENKAYA, Ahmet “Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletleri'nin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları”, ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ***, 2006, Sayı 4, 51-91.
- ESENKAYA, Ahmet “Çanakkale Muharebelerinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri”, ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ***, 2011, Sayı 10-11, 25-70.
- GÖZCÜ, Niyazi İsmet, “Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri”, ***Askeri Sıhhiye Mecmuası***, İstanbul, 1938.
- HATİPOĞLU, Sevgi; Sevinç Taştan; Vesile Ünver, “Çanakkale Savaşları'nda Türk ve Anzak Cephelerinde Sunulan Hasta Bakım Hizmetlerine Bakış”, ***Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi***, 2010, Sayı 16, 449-469.
- MARAŞ, Şadan; Edip Emil Öymen, ***Çanakkale Acı İlaç: 18 Mart 1915-9 Ocak 1916***, Deva Holding, İstanbul, 2005.
- NOYAN, Abdülkadir, ***Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız***, Ankara Tıp Fakültesi Yayını, Ankara, 1956.

- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, C. 1, No. 1, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, İstanbul, 1337 (1921).
- ÖZBAY, Kemal, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.
- ÖZBAY, Kemal, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. III, I. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi*, C. 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.
- SARI, Nil; Zuhâl Özaydın, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları", *II. Türk Tıp Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 20-21 Eylül 1990*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- SEÇER, Turhan, *Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- TEPEKAYA, Muzaffer; Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, No 10, 147-202.
- TUNCOKU, Mete, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997
- ÜLMAN, A. Haluk, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C. 1 (1888-1922)*, Pera Turizm ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1997.
- YILMAZ, Veli, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset Matbaası, İstanbul, 1993.

C) Gazeteler

- İkdam*, 21 Temmuz 1330 [3 Ağustos 1914], s. 1.
- Tasvîr-i Efkâr*, 21 Temmuz 1330 [3 Ağustos 1914], s. 1-3.

EKLER

EK-1

« ب »		تعلیمات	
اولجه آ. جدولده كوسترلديكى وجهه آشيلانلارده ماده - ۱ - دىكى زمانلارده آشيرك صورت تطبيقي بروجيه زيردر :		۱ - چيچك ، قولهرا ، قرهحما و ديزانترى آشيرلى بروجيه آنى زمانلارده اجرا ايديه چيچكدر :	
برنجى كون تيفو آشيرى ۲.۰۰ - ايكي سانتيمتره مكعي	اولجه كون قولهرا ۲.۰۰ - ايكي »	۱ - هر اوج ايده ركركه قولهرا آشيرى	
بشنجى كون ديزانترى ۱.۰۰ - بر »	يدنجى كون ديزانترى ۲.۰۰ - ايكي »	۲ - هر آنى ايده ركركه قارهحما »	
۳ - شايغان و افراده بلا استثنا آنى تطبيقي اولولمچقدر .		۳ - اردو هيمه رايستلارجه كورله چيچك } ديزانترى »	
۴ - آنى تطبيقيك بعدالظهر اولسى شايغان توصيهدر زيرا عكس العمل كيجه كير .		۲ - آشيرك تطبيقيده نعيم اولوناجق اصول بروجيه زيردر :	
۵ - آشيركونى كونه افرادك هويت جزؤدانلرينه اشارت ايديه چيچكدر .		« آ »	
۶ - مأمورا ، مادؤنيته و تبديلهوايه كيدن ، خسته خالهردن طابورجى اولان افرادك حركتلرندن اول قولهرا ايچون اعظمى ايكي ، قرهحما ايچون اعظمى دوت آى اول آشيلانن اولانلر [ماده - ۲ - ب . جدولى وجهه] تكرر آشيلانجق و وثيقه لرينه تاريخلرله اشارت ايديه چيچكدر .		اردو به يكي كره چيچك افراده آشيرك صوت اجراسى	
۷ - قعدانك حركتلرند اول آشيرى كيسه مك بولونماسته دقت ايتلرى قوماندانلر كجه و قعدنلر .		برنجى كون چيچك و برنجى تيفو آشيرى ۰.۵ - يارم سانتيمتره مكعي	
۸ - افراد اكاليه ، ايلك واصل اوله چقلى اجتماع ويا تطهير محلده [ماده - ۲ - آ] موحيجه آشيلانمچقدر .		اولجه كون برنجى قولهرا آشيرى ۱.۰ - بر »	
۹ - صالين اولان منظرلره كيدن قطعات وبرا كنده شايغان و افراد صالين نوعه كوره [ماده - ۲ - ب] تكرر آشيلانمجه مجبوردر .		بشنجى كون ايكنجى تيفو ۱.۰ - بر »	
		يدنجى كون ايكنجى قولهرا ۲.۰ - ايكي »	
		اولنجى كون اوچنجى تيفو ۲.۰ - ايكي »	
		اون بكنجى كون برنجى ديزانترى ۱.۰ - بر »	
		اون ددرنجى كون ايكنجى ديزانترى ۲.۰ - ايكي »	

TALİMAT

1- Çiçek, kolera, karahumma ve dizanteri aşılıarı ber-vech-i âtî zamanlarda icra edilecektir:

1. Her üç ayda bir kere	Kolera Aşısı
2. Her altı ayda bir kere	Karahumma Aşısı
3. Ordu Sıhhiye Riyasetlerince görülecek lüzuma göre yapılacak tamim ile	Dizanteri Aşısı

2- Aşıların tatbikinde takip olunacak usul ber vech-i zîrdır

“A”

Orduya yeni girecek efrada aşıların suret-i icrası

Birinci gün	Çiçek ve birinci tifo aşıları	0,5-Yarım santimetre mik'âbı
Üçüncü gün	Birinci kolera aşısı	1.0-Bir santimetre mik'âbı
Beşinci gün	İkinci tifo aşısı	1.0-Bir santimetre mik'âbı
Yedinci gün	İkinci kolera aşısı	2.0-İki santimetre mik'âbı
Onuncu gün	Üçüncü tifo aşısı	2.0-İki santimetre mik'âbı
On ikinci gün	Birinci dizanteri aşısı	1.0-Bir santimetre mik'âbı
On dördüncü gün	İkinci dizanteri aşısı	2.0-İki santimetre mik'âbı

“B”

Evvelce “A” cetvelinde gösterildiği vechle aşılananlara madde-1-deki zamanlarda aşıların suret-i tatbiki ber-vech-i zîrdır:

Birinci gün	Tifo aşısı	2,0-İki santimetre mik'âbı
Üçüncü gün	Kolera aşısı	2,0-İki santimetre mik'âbı
Beşinci gün	Dizanteri aşısı	1.0-Bir santimetre mik'âbı
Yedinci gün	Dizanteri aşısı	2.0-İki santimetre mik'âbı

- 3- Zabitan ve efrada bilâ-istisna aşî tatbik olunacaktır.
- 4-.Aşî tatbikinin bâ'de-z-zuhr olması şâyân-ı tavsiyedir. Zira aks'ül-âmel gece geçer.
- 5-. Aşîlar günü gününe efradın hüviyet cüzdanlarına işâret edilecektir.
- 6-. Memuren, mezuniyetle ve tebdil-i havayla giden, hastanelerden taburcu olan efradın hareketlerinden evvel kolera için azâmî iki, karahumma için azâmî dört ay evvel aşîlanmış olanlar [madde-2-B cetveli cihetiyle] tekrar aşîlanacak ve vesikalarına tarihleriyle işâret edilecektir.
- 7-. Kıtaatın hareketinden evvel aşîsız kimsenin bulunmamasına dikkat etmeleri kumandanlıkların cümle-i vezâifindedir.
- 8- Efrad ikmaline, ilk vâsıl olacakları ictima veya tathir mahâlinde [madde-2-A] mucibince aşîlanacaktır.
- 9- Salgın olan mıntikalara giden kıtaat ve perakende zabitan ve efrâd salgın nev'ine göre [madde-2-B] tekrar aşîlanmaya mecburdur.

TİTE Arşivi, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19001.

EK-2

ایکینجی جدول

اردویہ پکن سنہ کیرن و چیچک ، قولہرا ، قرہ حما آشیلریلہ
آشیلانان افرادہ بوسنہ یاپیلاجق آشینک صورت اجراسی

مقداری	هانکی آشی اولدینی	آشی کونلری
۲,۰ — ایکس سانتیمتره مکعبی	تیفو آشیسی	برنجی کون
۲,۰ — ایکس سانتیمتره مکعبی	قولہرا آشیسی	اوجنجی کون
۱,۰ — بر سانتیمتره مکعبی	دیزانتہری آشیسی	بشنجی کون
۲,۰ — ایکس سانتیمتره مکعبی	دیزانتہری آشیسی	یڈنجی کون

صحرا صحیہ مفتش عمومہلیکی
سا ۱ اغستوس سنہ ۳۳۱

İKİNCİ CETVEL

Ordunya geçen sene giren ve çiçek, kolera, karahumma aşlarıyla aşılanan
efrada bu sene yapılacak aşının suret-i icrası

Aşı Günleri	Hangi Aşı Olduğu	Miktarı
Birinci gün	Tifo aşısı	2,0-İki santimetre mik'âbı
Üçüncü gün	Kolera aşısı	2,0-İki santimetre mik'âbı
Beşinci gün	Dizanteri aşısı	1.0-Bir santimetre mik'âbı
Yedinci gün	Dizanteri aşısı	2.0-İki santimetre mik'âbı

Sahra Sıhhiye Müfettiş Umumiliği
1 Ağustos sene 331 (1915)

TİTE Arşivi, Kutu 159, Gömlek 19, Belge 19-9001

EK-3

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Merkez-i Umumisi

İstanbul, 1 Teşrin-i sâni 1331

Telefon numarası: İstanbul 1783

Hilâl-i Ahmer Ambarı Ser-memur Efendi:

Merkez-i Umumi kararına ittibaen küşad edilecek polikliniklere itası icab eden ecza-yı tıbbiyenin müfredatını mübeyyin muhasebeci tanzim kılınan müzekkereye cevaben varid olan teskerenin cevabıdır:

Mezkûr listede münderic eczadan birçoğunun mevcut olmadığı ve olanların da ancak kendi hastanelerimiz ihtiyacına bile kâfi derecede bulunmadığı bildiriliyor ise de Avrupa'ya sipariş edilen eczanın vüruduna intizaren itasının tehiri katiyyen tecviz edilemeyeceği cihetle, eczayı mezkûrenin vürudunda noksanları ikmal edilmek üzere mevcut-u hâzırdan verilmesi kâbil olanlarının hemen lazım gelen yerlere irsali ve hastanelerimiz ihtiyacatının temin edilemeyeceği hakkındaki endişenin dahi ilalesi tavsiye olunur efendim.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Reisi Sanisi

Dr. Besim Ömer

Kızılay Arşivi, Kutu 129, Belge 2 (1 Teşrin-i sâni 1331)